

Den voldsdømte fortolkning – Susan Sontag og postkritikken

-Sørine Amanda Nielsen

”Imod fortolkning” (1966) er, som titlen indikerer, et essay, der udfordrer den dominerende kunstneriske tradition om et fortolkningsbehov. I en periode, der var præget af nye teoretiske litterære strømninger, præsenterer Susan Sontag en kritik og et bud på nytænkning. Fra en nuværende position, kan Sontags teori fremstå postkritisk, og dog er postkritik et begreb, som Rita Felski først senere introducerede. Denne opgave vil præsentere og reflektere over Sontags kritik samt diskutere, hvorledes Sontags teori kan bruges i praksis, og endelige undersøge sammenhængen mellem Sontags pointer og Felskis postkritik.

I sit essay præsenterer Sontag ti pointer, der tilsammen skaber tekstens kritik. For at positionere sig selv, benytter Sontag det første punkt til at udrede for den pågældende, dominerende tilgang til litterær analyse og kritik. Ifølge hende er Vesten stadig præget af den oldgræske filosofi, der antager, at kunst altid er figurativt (Sontag 1966: 14). Resultatet af dette er en litteraturopfattelse, der lægger vægt på tekstens indhold snarere end dens form. Sontag anerkender, at kunsten har ændret sig med tiden til at være mindre figurativ og mindre virkelighedsnær, men det analytiske udgangspunkt er stadig, at kunstens indhold er det vigtigste, og at indholdet derved bliver målet for den kunstneriske tilgangsform (ibid.: 14). Herved beskriver Sontag et litterært landskab, der er præget af den nykritiske bevægelse, der især vandt indpas i 1920’ernes og 1930’ernes USA, men begyndte at blive udfordret i 1960’erne (Tanderup 2013: 430). I den nykritiske analysemodel lægges der op til en objektiv fortolkning, der kan findes i teksten selv, og netop dette tager Sontag afstand til med sit næste punkt, hvor tekstens indhold beskrives som ”en forhindring, en plage, et subtilt eller ikke så subtilt filisteri” (Sontag 1966: 14). Idéen om værkets indhold skaber behovet for fortolkning, da dette princip kun eksisterer ved en forventning om, at værket vil blive fortolket (ibid.: 15). Behovet for fortolkning er derfor unødvendigt, og Sontag bebrejder Freuds og Marx’ hermeneutiske principper, der skaber udgangspunktet, at forståelse er fortolkning (ibid.: 16). Det at fortolke er ikke en nødvendighed, men en teoretisk tilgang, som er accepteret uden større debat. Sontag positionerer sig i kontrast til denne dominerende tilgang, hvor Sontag anser fortolkning som kvælende og en del af den materielle tradition, hvor verden udhules i forsøget på at skabe mere, end man allerede har (ibid.:17).

Fortolkning er således en uendelig og nyttesløs proces, der skaber idéen om kunstens indhold og derfor også behovet for fortolkning. Ifølge Sontag er fortolkning i virkeligheden en oversættelse, hvor værket tilsidesættes for fortolkerens behov. Dette illustreres gennem det historiske brug af

fortolkning, hvor ældre myter gennem fortolkning hives ind i samtidskontekst, så værket kan forblive relevant. Konsekvensen er dog, at fortolkningen kan ændre på selve værket, der gennem fortolkningen bliver tilpasset den mening, som analysen bliver indledt med (ibid.: 16). Samtidens fortolkningsbehov beror på den hermeneutiske idé om at undergrave og derved tilsidesætte værket for at finde den sande mening. Men ved at fortolke bliver kunstværket tæmmet, hvor fortolkeren får mere magt end værket selv (ibid.: 17). Værker bliver tillagt et uendeligt antal fortolkninger, der hver især finder en ny mening i værkets indhold. Ifølge Sontag er ”fortolkning ikke blot er middelmådighedens hyldest til geniet. Det er i virkeligheden selve den moderne måde at forstå noget på, og den benyttes over for værker af enhver kvalitet.” (ibid.: 18). Forventningen om, at et værk *skal* fortolkes, skaber forventningen om, at værker skal handle *om* noget. Skaberens intention er derfor hjælpeløs overfor fortolkningens funktion om at finde en mening – og gerne en ny en af slagsen. Den tilsidesættes i den uendelige jagt på en mening, og Sontag sammenligner derfor fortolkning som vold med kunsten (ibid.: 19). Dog kan der kæmpes imod en fortolkning, hvor Sontag nævner eksempler på, hvordan den moderne kunst udøver en modstand ved at være abstrakte, dekorative, parodier og ikke-kunst (ibid.: 19). God kunstkritik skal bemærke formen i stedet for det enorme fokus på indhold. Til dette kræver Sontag en formel terminologi, der kan lade betragtning gå over indhold (ibid.: 21). Netop transparens kategoriserer Sontag som ”den højeste, mest befriende værdi i kunst – og i kritik – i dag. Transparens betyder at man oplever en lysen der udstråler fra tingen selv, fra ting der er hvad de er.” (ibid.: 22). Ved fortolkning bevæger man sig væk fra denne tankegang ved behovet for nyskabelse. Sontag opfordrer i stedet til at tage udgangspunkt i den sensuelle oplevelse af et værk, hvor sanserne bliver benyttet, således værket bliver oplevet i en større grad, og derved forkastes fortolkningens overflødhedsprincip: ”Vores opgave er ikke at finde den størst mulige mængde indhold i et kunstværk, og end mindre at presse mere indhold ud af værket end der allerede findes i det. Vores opgave er at nedskære indholdet for at vi overhovedet kan komme til at se tingen.” (ibid.: 23). Ved at fokusere på værkets form i stedet for dets indhold, vil kritikeren sætte spørgsmålstegn ved, hvad værket er, og hvordan den tager form af dette, i stedet for at jage en mening (ibid.: 23). Dette opsummeres i Sontags endelige pointe: ”Kunsten trænger ikke til en fortolkningslære, men til en elskovslære.” (ibid.: 23) Med dette refererer Sontag til den sensuelle kunstoplevelse, der skal genvindes, men også en værdsættelse af kunsten, der sættes overfor fortolkningens grådighed.

Sontags kritik af fortolkning blev skrevet i en tid, der var præget af et opgør mod tidligere litterære traditioner. Fra 1960’erne til 1990’erne var litteraturkritikken præget af en stærk teoretisk

orientering, og dette ledte til en kritik af hermeneutikken (Gulddal 2013: 28). Hvor hermeneutikken, som Sontag beskylder for at kræve fortolkning, før havde fyldt i den litterære forståelse, blev den nu anset som konservativ og utilstrækkelig. Men selv af tiden Sontags opråb om at forkaste hermeneutikken har den haft sin tilstedeværelse i form af, hvad Paul Ricoeur kalder for mistankens hermeneutik, der kredser om tekstens hemmeligheder, der ”kan afsløres, hvis man bevæbner sig med det rette teoretiske værktøj” (Mai 2019: 15). Denne mistænksomhed kommer Sontag ind på ved diskussionen af fortolkningsbehovet, der ”udgraver, og idet den udgraver, ødelægger” (Sontag 1966: 16) teksten. Sontags essay er ikke blot en kritik af fortolkning, men en direkte afstandtagen til det hermeneutiske princip. Selvom det snart et tres år siden, ”Imod fortolkning” blev skrevet, har essayet stadig relevans, især i set lyset af den postkritiske bevægelse, der netop vil bevæge sig væk fra kritisk læsning. Sontag præsenterer en teori, der senere vil inspirere flere teoretikere, men det er værd at bide mærke i nogle problematikker af de pointer, ”Imod fortolkning” indeholder. Ifølge Sontag er fortolkning et overgreb på teksten, men spørgsmålet er, om Sontags koncept om den nye kritik er uskyldig, når det gælder den litteraturkritiske vold.

Når Sontag tager afstand til fortolkning, frastødes på samme tid det figurative niveau i kunstværkerne, der kræver fortolkning. Ifølge Sontag er dette af værdi, da det er den sensuelle oplevelser, der tæller. Dette princip kan dog forekomme problematisk. Sontag selv kritiserer fortolkning for at ignorere forfatterens intention med værket, men spørgsmålet er, om Sontag ikke kommer til at begå den samme gerning ved at afvise det figurative element i værker, som forfatteren intenderer skulle læses figurativt. Eksempelvis kræver et allegorisk værk en grad af fortolkning, før det figurative potentiale bliver udnyttet. Hvis sådan et allegorisk værk ikke gennemgår en fortolkning, kan der argumenteres for, at værket mister sin intenderede mening. Er det i så fald ikke Sontags metode, der får større magt end værket selv, og lader værket lide under analyseprocessen? Hvis forfatteren skabte værket med en intention om, at det skulle læses allegorisk, er det så ikke et såkaldt overfald på værket at gå imod dette? Sontag argumenterer for, at moderne kunst kæmper imod en fortolkning, men betyder dette, at der samtidig eksisterer kunst, der har behov for en fortolkning? Disse kunstværker vil ende med at falde udenfor Sontags koncept om en ny form for kritik. Samtidig kan der stilles spørgsmålstejn ved Sontags kritik af utallige fortolkninger af et værk, hvilket Sontag anser som et eksempel på en materialistisk grådighed, hvor fortolkerens egne ønsker sættes først. Men burde man i virkeligheden værdsætte et værks potentiale, der gør den i stand til at forblive relevant ved at tillade forskellige fortolkninger igen og igen? Er dette en styrke snarere end et overgreb? Dette kan nok beskrives som en litteraturkritisk position, der gør sig uenig

med Sontags filosofi, men ikke desto mindre er det værd at overveje, hvorvidt Sontags kritik overser et transformativt potentiale i den konstant-aktuelle tekst.

En anden problematik ligger i, hvordan Sontags teori kan anvendes. Der findes en vis ironi i, at ”Imod fortolkning” i største grad handler om fortolkning. Ganske vist er det en diskussion, der tillægger fortolkning negative værdier og går imod den dominerende litteraturteori, men ikke desto mindre mangler Sontag at præsentere en ny model, der kan erstatte den gamle, indholds-fokuserende metode. Sontag berører, hvad der vil kræves af en ny, relevant kritik, og Sontags pointer kan opsummeres som: a) der skal fokuseres på form, b) der kræves en formel terminologi, c) der skal være fokus på den sensuelle oplevelse af værket, og d) der skal sættes spørges ind til, hvad værket er. Men disse krav bliver først præsenteret i de tre sidste punkter i essayet, mens størstedelen af dem bliver brugt på at kritisere fortolkning. Dette skaber en gennemgående forståelse for Sontags postkritiske tilgang, men den nye kritik mangler dette niveau af detaljer. Sontag kommer ikke selv med et bud på, hvad den formelle terminologi indebærer. Der præsenteres ikke en metode eller termer til at kunne analysere den sensuelle oplevelse, og der kommer ikke en konkret guide til, hvorledes der kan stilles spørgsmålstejn til værkets form. Sontag kræver dette af den nye form for kritik, men hvorledes det skal foregå, overlades til den læser, der vil følge Sontags opfordring. Når der ikke bliver redegjort for den nye kritik, bliver den diffus og vanskelig at udføre. Sontag præsenterer et princip, men den praktiske vinkel mangler. ”Imod fortolkning” bliver herved et eksempel på teori snarere end metode.

Ikke desto mindre formår Sontag at præsentere en position, der bliver karakteristisk for postkritikken, selvom denne bevægelse endnu ikke havde fået et navn, da Sontag skrev ”Imod fortolkning”. Sontag kan ikke direkte kategoriseres som en postkritiker, men essayets synspunkter danner baggrund for postkritikken, idet Sontags pointer senere vil inspirere de postkritiske teoretikere, herunder Felski. Felski er en af det mest fremtrædende kritikere indenfor postkritikken, som karakteriseres ved bevægelsen væk fra mistankens hermeneutik og fortolkning og mod det emotionelle møde med teksten (Mai 2019: 18). Der ses af denne grund flere lighedstræk mellem Felski og Sontag. Først og fremmest er det værd at notere, at Felskis værk ”Context Stinks!” (2015) på sin vis udfolder sig som ”Imod fortolkning”, i og med de begge kritiserer en dominerende analysetendens. Kontekst og fortolkning læner sig op ad hinanden, idet Felski mener, at kontekst hæmmer læsningen af en tekst ved at tvinge den ned i samtidsmæssige rammer og derved ”suspending—or less kindly, evading—the question of why past texts matter and how they speak to us now” (Felski 2015: 156). Dette stemmer overens med Sontags kritik af, hvorledes fortolkning

tager magten fra teksten selv. I modsætning til Sontag mener Felski, at vi ikke kan undgå fortolkning, men opfordrer til, at refleksionerne når ud over selve fortolkningen til også at omfatte vores møde med litteraturen. I dette møde er både læseren og værket aktive, hvilket resulterer i en “coproduction between actors that brings new things to light rather than endless rumination on a text’s hidden meaning or representational failures.” (ibid.: 174). Herved påpeger Felski ligesom Sontag den kritiske tilgangs endeløse jagt på en gemt mening. Hvor Sontag beskriver, hvorledes fortolkning gør værket og forfatterens intentioner hjælpeløse, uddyber Felski denne pointe ved at benytte sig af Bruno Latours begreb: nonhuman actors. Felski beskriver litterære værker som nonhuman actors, og dette skal forstås ved, at værker har en kraft ”that modifies a state of affairs by making a difference” (ibid.: 163). Litteraturen kan derved påvirke læseren i mødet med denne, og værket bliver således ikke den passive genstand, som fortolkningen, ifølge Sontag, ville tømme den til at være. Felski arbejder ud fra det princip, som Sontag har præsenteret, men i modsætning til Sontag er Felski mere metodebevidst. I *Uses of Literature* (2008) præsenterer Felski fire begreber; recognition, enchantment, knowledge og shock; der skal hjælpe læseren til at tage hul på en tekst med en postkritisk fremgangsmåde. Med sin bog præsenterer Felski konkrete begreber til en postkritisk analyse, mens Sontags essay forbliver den reflekterende ide om denne metode. Derfor kan man argumentere for, at Felski er Sontags lydige læser, der tog principperne til sig og arbejder videre med dem, hvorved de to teoretikere deler fascinationen af mødet med kunsten.

Kunstens nærmest magiske kraft beskriver Felski med begrebet enchantment – ”characterized by a state of intense involvement, a sense of being so entirely caught up in an aesthetic object that nothing else seems to matter” (Felski 2008: 54) – og dette kan sammenlignes med Sontags indledende sætning: “Den tidligste *oplevelse* af kunst må have været en oplevelse af noget besværgende, magisk” (Sontag 1966: 13). Selvom Sontag mener, at det er umuligt at undgå teori, er det ikke desto mindre denne umiddelbare og æstetiske kunstoplevelse, som Sontag ønsker at vende tilbage til. Dette er samtidig et eksempel på den interaktion, som Felski lægger vægt på. Derved forbindes de i det postkritiske princip om et fokus på interaktionen mellem menneske og værk. Begge teoretikere kredser om læserens affektive møde med værket, hvor Sontag fokuserer på sanserne, mens Felski spørger: “How do works of art move us, and why?” (Felski 2015: 180-181). De længes begge efter det umiddelbare og uskyldige møde med kunsten, der er uberørt af litteraturteoriens behov for fortolkning. Gennem dette ses en bevægelse væk fra det elitære, og ligesom Sontag er Felski imod det elitære skel, der opstår ved fortolkning; hvad der kan fortolkes, må opfattes som elitært, mens kunst, der ikke har fortolkningsværdi, ikke har en værdi fra et elitært

synspunkt. Sontag ser fortolkning som et resultat af dette synspunkt, og beskriver således fortolkning som intellektets hævn over både kunsten og verden (Sontag 1966: 17). Men fra den postkritiske tilgangsvinkel har alt kunst potentiale, om det så anses for at være elitært eller ej. Sontag illustrerer dette ved at nævne popkunst, der kæmper imod en fortolkning, og som knytter sig til populærkultur. Ifølge Felski og postkritikken har populærkultur en værdi, der er lige så vigtig at undersøge, når der lægges vægt på værkets brugsværdi. Herved tager Sontag og Felski begge afstand til den elitære idé om ”rigtig” kunst og dennes fortolkningsværdi. Kunst, og derfor litteratur, har en kraft, der kan påvirke alle, akademiker eller ej. Det gør kraften relevant og omfattende som en del af alle menneskers liv, og derfor er det fokus for postkritikken.

Ved at fokusere på mødet med kunsten, får værket en magt, som fortolkningen ellers ville tage fra det med hvad, Sontag beskriver som overgreb. Med ”Imod fortolkning” ønsker Sontag at gøre op med den accepterede idé om, at værker kun nærmes for at blive fortolket, men beskrivelsen af erstatningen for den voldelige fortolkning er vag. Sontags tankegang om en ny form for kunstkritik, der ikke forsøger at tæmme kunsten, forbliver et koncept og ikke en konkret metode, og derfor er det på sin vis nødvendigt, at teoretikere som Felski adopterede Sontags tankegang og udviklede den som en del af postkritikken. Men isoleret står ”Imod fortolkning” stadig som et opgør mod en dominerende tradition. Spørgsmålet er så, om alle kunstneriske værker slipper gennem Sontags filosofi uden knubs.

Litteraturliste:

Primær litteratur:

Sontag, Susan. "Imod fortolkning", overs. Erik Wiedemann. *Vindrosen* 13, nr. 4, 1966, s. 13-23.

Sekundær litteratur:

Felski, Rita. "Context Stinks!" I: *The Limits of Critique*. Chicago: Chicago University Press 2015, s. 151-185.

Felski, Rita. *Uses of Literature*. Malden, MA/Oxford: Blackwell, 2008

Gulddal, Jesper: "Fortolkning" I: Lasse Horne Kjældgaard m.fl. (red.): *Litteratur: Introduktion til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2013, s. 23-34.

Mai, Anne-Marie: "Indledning". I: Anne-Marie Mai (red.): *Litteratur i brug*. Hellerup: Spring 2019, s. 12-18.

Tanderup, Sara m.fl. "Oversigt over kritiske skoler" I: Lasse Horne Kjældgaard m.fl. (red.): *Litteratur: Introduktion til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2013, s. 431-446.